

aquesta raó, l'obra de Tomic, que arriba ara finalment a una edició crítica de la mà d'Iborra, era ben necessària per a historiadors i filòlegs, en tant que suposa una «síntesi original i completa de la tradició historiogràfica catalana (14)» en un període estratègicament importantíssim per a bastir i reelaborar materials sobre els orígens nacionals dels territoris que configuraven la Corona d'Aragó. Un aportació bibliogràfica valuolíssima també —com apunta també l'estudiós Albert Hauf al pròleg (9-11)— pel que té de contribució a omplir una de les moltes llacunes que encara arrossega la nostra cultura. Una qüestió que, gràcies a projectes editorials com el de l'editorial Afers cada vegada semblen menys inabastables.

J. Enric Estrela

Joaquim MARTÍ MESTRE: *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric*, València, Denes editorial, 2011, 717 pp. ISBN 978-84-92768-72-1.

Gràcies a investigadors amatents de la literatura valenciana popular, com Joaquim B. Martí Mestre, professor de la Universitat de València, s'ha avançat molt els darrers anys en l'estudi de la producció literària o paraliterària d'alguns dels més famosos escriptors populars valencians dels segles XVIII i XIX. Avui, l'obra d'autors com Carles Ros, Carles Leon, Joan Baptista Escorigüela, Constantí Llombart o Josep Bernat i Baldoví comença a comptar amb estudis i edicions fetes des d'una òptica filològica i amb una solidesa de resultats ben remarcable. Entre aquests lletraferits populars ocupa un lloc preferent el suecà Josep Bernat Badoví (1809-1864), que és considerat com l'iniciador del teatre valencià contemporani i dels *llibrets de falla* i un dels principals impulsors de revistes satíriques de gran ressò popular com *La Donsaina*, *El Tabalet* i *El Sueco*.

L'obra de Bernat i Baldoví ha rebut un impuls molt important a partir de 1999, arran de la celebració en la seua població natal, Sueca, del congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, per iniciativa de la corporació local i sota els auspicis de la Universitat de València i de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, les actes del qual (editades a cura de Miquel Nicolàs) van ser publicades l'any 2002 pel Servei de Publicacions de la Universitat de València. Així mateix, des de l'any 2009, amb motiu del segon centenari del naixement de Josep Bernat i Baldoví, l'Ajuntament de Sueca ha vingut organitzant diverses activitats culturals al voltant de l'escriptor, entre els quals s'encabeix el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric*, de Joaquim Martí, que aborda l'estudi de les principals aportacions de l'autor a la lexicografia valenciana.

Aquest no és, però, el primer treball de Joaquim Martí sobre Bernat i Baldoví, ni tampoc sobre el lèxic col·loquial del segle XIX, ans al contrari, podem dir que el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric*, el primer diccionari d'un autor valencià del s. XIX, ve a complementar els seus estudis anteriors sobre el mateix autor o sobre el lèxic de l'època, com són la monografia *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca* (Ca-

tarroja / Barcelona, Afers, 2009) i el *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)* (València, Universitat de València, 2006), respectivament.

En la introducció al *Diccionari*, el professor Joaquim Martí ens presenta Bernat i Baldoví com un autor costumista. Aquest corrent literari, cultivat des del segle XVIII, conegué un gran èxit internacional al segle XIX, en gèneres com el teatre de costums i l'article o quadre de costums, aquest difós a través de la premsa escrita. Bernat fou un dels primers autors de les nostres lletres a conrear aquests gèneres. Ben mirat, heretava una tradició costumista que té els seus precedents immediats en els col·loquis valencians dels segles XVII, XVIII i XIX.

La recerca del verisme fou, com destaca Joaquim Martí, un aspecte clau dins del costumisme, i aquest objectiu s'assolí en gran part a través del llenguatge, particularment del lèxic. Per això Josep Bernat es va esforçar per reproduir en els seus escrits el valencià col·loquial i popular del seu temps. Germà Colón, en la seua comunicació al congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, ja va assenyalar que el nostre autor «es trobava en un món rural, encara no massa influït per la civilització tècnica», i, per això «el seu llenguatge té una immediatesa extraordinària» i «és una mina en l'ús d'un lèxic valencià ben autèntic, no gens influït per modes forasteres». Bernat i Baldoví va ser així una figura clau en la transmissió i l'evolució literària de la varietat lingüística popular i del registre col·loquial valencià moderns, ja que, a través de la seua obra, aquest model lingüístic, reflex de la llengua popular i col·loquial, va poder passar a la producció literària posterior, començant des de mitjan segle XIX pel teatre valencià i arribant de fet fins als nostres dies, en què diversos narradors valencians s'esforcen per recuperar en les seues obres el lèxic popular valencià tradicional.

Ara bé, el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví* no inclou únicament el seu vocabulari popular i col·loquial, sinó també un altre tipus de lèxic, de caràcter culte o semiculte, relacionat amb les seues activitats professionals. Tinguem en compte que Bernat, com a jurista, periodista i polític, coneixia també el lèxic d'aquests àmbits, i per això el va traslladar als seus escrits, especialment a la premsa. És així com s'explica la presència en la seua obra de veus com *accioniste, diputat, diplomàcia, divulgar, elàstic, enigmàtic, filantropia, interpelació, redacció, redactor, provança, o interventor*. Molts d'aquests mots són cultismes purs, alguns dels quals no s'havien documentat abans en els nostres diccionaris històrics i etimològics, o ho havien fet tan sols en diccionaris, però no en textos literaris. L'ús d'aquesta mena de paraules mostra que no tot el bagatge lingüístic de Bernat era popular i col·loquial. El nostre autor era també capaç de fer servir, quan calia, un lèxic més formal. Tot plegat ens permet comprovar el paper que tingué la premsa en català del vuitcents en la transmissió d'aquest vocabulari.

Joaquim Martí inclou en el *Diccionari* tot aquest cabal lèxic, el popular i col·loquial, els manlleus, els mots cultes i procedents d'àmbits especialitzats o formals, sobretot quan la seua documentació és moderna. No cal dir que també incorpora els dialectalismes, les variants formals, els arcaïsmes i, en general, les veus que actualment pateixen un procés d'envelliment en valencià, o la competència de l'equivalent castellà, així com els topònims i antropònims d'in-

terés, i en general tota forma lèxica que considera convenient per a entendre millor els recursos del valencià contemporani, tant del temps de Bernat com de l'actualitat. Són prou nombroses les veus recollides que aporten novetats respecte als nostres principals diccionaris històrics i etimològics (*Diccionari Català Valencià Balear* [DCVB] d'Alcover i Moll i *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* [DECat] de Joan Coromines): des de mots, locucions o accepcions no registrades o no documentades, fins a primeres documentacions de mots i de variants formals del valencià contemporani i encara de mots i de formes usades per Bernat i Baldoví que els nostres diccionaris exclouien per considerar-los aliens al valencià. És el cas, per exemple, de *fleca* 'forn de pa i botiga on vénen el pa', la presència del qual en Bernat i Baldoví en confirma el caràcter valencià, i la seua pervivència encara al s. XIX, malgrat l'opinió de Coromines, que el creia «estrany de sempre (...) al rossellonès, a les Illes i al País Valencià» (DECat, IV, 31). Igualment, *gambada* 'moviment de les cames per anar d'un lloc a un altre; passa llarga', documentat al s. XVII en el DCVB i en el DECat, que el recullen en català oriental i nord-occidental, però no en valencià.

Bernat i Baldoví, com altres autors valencians populars dels segles XVIII i XIX, esdevé una referència ineludible per a comprovar la presència en el valencià de l'època de veus ben genuïnes i tradicionals que actualment hi han entrat en decadència o pateixen la competència d'algun castellanisme. Per exemple, mots com *aixeta*, *bolquer*, *dubte* (i *ducte*), *ros*, *teulaí* (i *taulaí*), *testimoni*, *torcaboca*, *vela* o *xanglot* són termes usats habitualment per Bernat. En altres ocasions, com ho mostren els mots reunits en el *Diccionari*, l'ús que en fa el nostre autor permet d'observar la lluita entre el mot patrimonial i el manlleu, tots dos convivint al mateix temps, de vegades amb diferències semàntiques o de distribució. Per exemple, *adelantar* i *alvançar*, *advocat* i *abogat*, *ase* i *burro*, *glop* i *trago*, *fraura* i *fresa*, *titot* / *polit* i *pavo*, *bambau* i *tonto*, *boig* / *foll* i *loco*, *ombra* i *sombra*, *racó* i *rincó*, etc. Són també de destacar les adaptacions populars d'alguns castellanismes. Per exemple, *agasajo*, única forma usada per Bernat, però que en altres textos dels segles XVIII i XIX, com ens informa Joaquim Martí, donà lloc a les adaptacions *agasaco* i *agasaig*; el castellà *alhaja* és igualment adaptat en *alaixa*, *bravíu* en *braviu*, aplicat als toros, *jaleo* en *caleo*, *majo* en *maco*, etc.

El *Diccionari* permet comprovar la variació sinonímica en el valencià d'aquell moment, en la qual, com acabem de veure, pot subjaure un castellanisme, encara que no sempre: *abans* i *ans*, *estalviar* i *aforrar*, *ampolla* i *botella*, *bacó*, *porc* i *cerdet*, *boda* i *casament*, o els mots usats per a designar conceptes que generen un bon nombre de sinònims col·loquials, com per a la idea de 'ximple, bambau': *cap de xiulet*, *infeliç*, *lelo*, *babieca*, *baix de davant*, *bajoca*, *carabassa*, *mançanes*, *matxo*, *meló*, *tronxo de col*, *trompelltot*, etc. Igualment, trobem en el *Diccionari* la convivència de variants formals diverses: *afany*, *afan* i *afà*, *així* i *aixina*, *afegir* i *afigir*, *aforrar* i *alforrar*, *aguazil* i *alguazil*, *albelló* i *arbelló*, *albolot* i *alborot*, *arropit* i *arripit*, *aüixar* i *uixar*, *assunt*, *assunte* i *assunto*, etc. El lector comprovarà també les diferències semàntiques entre mots pròxims, però no sinònims, com *escolà*, *escolanet* i *acolitet*, *agafar* i *agarrar*, que comparteixen moltes coincidències. I podrà notar que *agarrar* encara mantenia el significat etimològic de 'fer presa amb la mà (d'algú o d'alguna cosa)' i no el d' 'aga-

far', com actualment. I constatarà la diferència entre *afonar*, que en Bernat té els sentits de 'fer anar a fons', transitiu, i, com a pronominal, 'caure (una cosa) desfent-se sobre els seus fonaments', i *afondar*, que el nostre autor fa servir com a verb intransitiu, amb el sentit d' 'aprofundir, estudiar o meditar a fons'. I s'adonarà de l'ús d'*herba* amb el sentit d' 'alfals' i d'*alfals* aplicat a un camp sembrat d'aquesta herba. I observarà la distinció entre l'autòcton *aparell* i el castellanisme *aparato*. Així mateix, podrà assaborir la polisèmia del lèxic popular, amb matisos no sempre recollits en els nostres diccionaris històrics i etimològics, com, per exemple, *acorar* 'consumir (un cigar)', accepció relacionada, però diferent, d'*acorar* 'abusar la llenya encesa, fer-la caliu fins al més endins, fins al cor', que el DCVB recollia a Mallorca i Castelló, així com l'ús d'*alga* aplicat al fem i la brutícia, que podia usar-se com a adob per als camps, o d'*arruixó* aplicat a l'aigua llançada contra una persona. En relació amb el significat dels mots, és de notar l'ús freqüent de sentits figurats en moltes veus, especialment a través del recurs a la metàfora i a la metonímia, i on es fonen la creativitat de la llengua popular i la capacitat imaginativa de Bernat. Per exemple, l'ús d'*albelló* aplicat al lloc on es situava l'apuntador en el teatre, *almari* (variant d'*armari*) amb el sentit de 'panxa, ventre', *bolo* 'persona grossa, redona', *pollera* 'mirinyac', *samaruc* 'persona prima, escanyolida', *calces* 'les dones', *electors d'espardenya* 'llauradors', etc. La nombrosa documentació consultada per Joaquim Martí, tant de Bernat com d'altres autors contemporanis, permet així mateix de localitzar usos morfològics i sintàctics d'algunes veus no recollits en els diccionaris de referència, com, per exemple, l'ús transitiu del verb *aguaitar* amb el complement directe format per un mot que designa una part del cap o del rostre del subjecte: *aguaitar el cap, el nas, les orelles, el morro*, o l'ús de *becerola* i de *lleterola* en singular, quan en el DCVB apareixen només en plural *beceroles, lleteroles*.

En les pàgines del *Diccionari* trobem dades concretes sobre la penetració en la nostra llengua als segles XVIII i XIX de neologismes procedents d'altres llengües, i en alguns casos podem comprovar com anaven introduint-se des de les classes socials elevades o des dels ambients il·lustrats, si bé resultaven encara estranys entre les classes populars. És el cas, per exemple, del gal·licisme *ambigú*, usat a l'època en els ambients elegants i castellanitzants de les ciutats de València i de Barcelona, però inusual entre les classes populars, o d'aquest altre gal·licisme, *negligé* 'vestit poc acurat, d'estar per casa', que Bernat escrivia sempre en cursiva i acompanyat d'una explicació del seu significat, que, segons comenta Martí, devia usar-se amb matis irònic i humorístic, contrastant amb la col·loquialitat del context on s'insereix.

El *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví* inclou també informacions sobre fets culturals i històrics de l'època, com ara les referències a les primeres experiències amb globus aerostàtics, l'any 1783, a França, que a València arribaren l'any següent i que hi crearen una gran expectació i originaren diversos textos populars de caràcter noticier i d'índole satírica i burlesca. Per això Bernat i Baldoví va fer servir l'adjectiu *aerostàtic* en sentit figurat i el va aplicar humorísticament a la gent pobra, que té la panxa plena d'aire: «si no vos agrada el programa boaleril, cosa tan llauchera y adecuada a panches *aerostàtiques*». Encara sobre aquest mateix terme, Martí n'observa el ressò en altres textos populars

valencians del darrer quart del segle XVIII i de principis del XIX, en els quals els nous artefactes voladors eren anomenats generalment *boles*, d'acord amb la seua forma arrodonida, i on apareixen els primers intents d'adaptació del cultisme emprat per Bernat, sota formes com *bola arestètica*, *arreotèctica*, *ferèstica*, *ferèstega*, assimilant el neologisme a l'adjectiu *ferèstec*. I no s'està d'informar-nos sobre els seus equivalents en altres zones de l'àmbit lingüístic català, com és el cas de l'adaptació que, tant de l'objecte com del mot, pren a Barcelona, on els autors populars de l'època parlaven de *màquines aerostàtiques*, de *boles de gas* i de *bombes de (i del) gas*. I no falten notes culturals d'interés en veus com *andana*, *Camot*, *falla*, *Ferrabràs*, *Mambrú*, *nit*, *olla*, *orgue*, *palleta*, *polaco*, *saragüells*, etc.

Un altre aspecte recollit en el *Diccionari* són els llatinismes integrats en el llenguatge popular, procedents sobretot dels registres litúrgic i jurídic, i que la parla popular fa seus, sovint modificant-los formalment i semàntica. Pertanyen a aquest grup formes com les següents, sobre l'origen i la motivació de les quals ens informa Joaquim Martí: *asperges*, que forma les locucions *deixar (algú) asperges* 'deixar-lo sense menjar, sense tastar un aliment', *estar (algú) asperges* 'no haver menjat, estar dejú' i *quedar-se asperges* 'no tastar un aliment' i 'restar sense aconseguir una cosa que pretenia, fracassar'; *quedar-se dominica in albis* 'quedar-se sense menjar', *repicar a laudes* 'lloar, elogiar', *deixar (algú) per ístam* 'deixar-lo sense aconseguir el que pretenia', *estar (algú) per ístam* 'estar dejú, sense menjar', *súrsum corda*, *busil·lis*, *tuàtuem*, *quídám*, *fer el non sabo*, l'expressió *volaverunt de l'altar*, etc.

Bernat demostra la riquesa de la llengua gràcies en bona part a la seua capacitat creativa; en aquest sentit ocupen un lloc destacat en la seua obra les locucions i refranys, molts no registrats en els diccionaris històrics. Citem-ne només alguns exemples, dels molts que el lector podrà trobar en el *Diccionari*, com a mostra de la força creativa popular que mantenia el valencià en temps de Bernat i Baldoví, encara escassament mediatitzat pel castellà: *bo i sabut* 'ben conegut', *a dos bancades* 'menjar molt de pressa i a gust', *quedar-se en les banyes del bou* 'restar en una situació perillosa o difícil', *errar el bot* 'equivocar-se errar', *pegar cabotada* 'assentir, aprovar per assentiment una decisió en una junta o assemblea', *bon caure* 'bona gana', *tindre la lletra menuda* 'ésser molt sàgac, molt llest', *de gallina vella sempre el caldo millor és, segons l'ase, l'albarda*; *fer bé pel comú no és fer-lo per ningú*, etc. També són ben interessants les expressions de sentit comparatiu usades per a ponderar adjectius o accions verbals: *xillar com una espernegada*, *menejar el cos com un esquírol*, *estar fet un estaquírot*, *ser (quelcom) tan cert com l'evangeli*, *murmurar com fetge en brases*, *llauger com una fona, més brut que un fregall*, etc.

Bona mostra de la importància de l'entorn i del paisatge valencià en l'obra de Bernat i Baldoví és la presència abundant de topònims i d'antropònims. Pel que fa a la toponímia, destaquen els topònims menors de Sueca i de la ciutat de València, així com la toponímia major procedent de pràcticament totes les terres valencianes. Joaquim Martí recull amb encert aquests topònims i antropònims, de vegades deformats per Bernat, en buscar-ne el doble sentit i el joc humorístic.

Com hem pogut veure amb molts dels exemples que s'han anat comentant, el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví en el seu context històric* segueix una metodologia comparativa i diacrònica: el vocabulari de Bernat se situa en el seu context històric i es compara amb el d'altres obres literàries i lexicogràfiques dels segles XVIII i XIX, no únicament valencianes, sinó també d'altres varietats diatòpiques de la llengua catalana. A més, quan Martí ho creu convenient, amplia la perspectiva històrica amb textos d'etapes anteriors i posteriors. La comparació s'estén, així mateix, a altres varietats lingüístiques, sobretot les més pròximes al català, com el castellà, l'aragonés, l'occità i el francès. En l'estudi dels mots que formen la nomenclatura del *Diccionari*, Martí té en compte les aportacions crítiques dels especialistes en història del lèxic, els corpus informatitzats, els estudis de variació diatòpica i els atlas lingüístics. Amb tota aquesta informació, el professor valencià es planteja de contribuir a compensar l'escassetat de buidatge de textos valencians dels segles XVIII i XIX en els diccionaris històrics i etimològics, així com a millorar el coneixement del vocabulari històric català, possibilitant així una valoració crítica que permeta obrir la porta al seu aprofitament actual. Ja que, en efecte, tot i l'enfocament diacrònic del *Diccionari*, aquest resultarà també de gran utilitat, des d'una perspectiva sincrònica actual, per als escriptors, els ensenyants i, en general, els parlants dels nostres dies, que hi trobaran un bon nombre de formes lèxiques, simples i pluriverbals, ben aprofitables en la llengua moderna, i, a més a més, autoritzades generosament pels nombrosos exemples que acompanyen els lemes i les definicions.

Quant a l'estructura del *Diccionari*, els articles estan encapçalats per l'entrada, destacada en negreta, seguida de la informació gramatical i de la definició, que es fa valent-se de la sinonímia o d'una paràfrasi del mot definit. Les diferents accepcions d'un mateix lema van numerades, així com les subentrades, precedides d'un número en negreta i de la corresponent informació gramatical. Ocupen un lloc destacat en el *Diccionari* els exemples documentals, tant els procedents de les obres de Bernat i Baldoví com d'altres textos. De fet, els exemples són la base a partir de la qual s'elaboren les definicions. En la selecció dels exemples, l'autor ha procurat que aquests siguin suficientment aclaridors per a mostrar el funcionament i l'ús de les unitats lèxiques. Tot seguit estudia el mot lema, començant generalment pel tractament en el *DCVB* i en el *DECat*, indicant expressament si el mot de Bernat i Baldoví aporta alguna novetat respecte a aquests diccionaris històrics i etimològics. A continuació, si escau, afegeix referències a altres repertoris lexicogràfics, sobretot als diccionaris dels segles XVIII i XIX, i a altres fonts documentals, que complementen la informació tant de Bernat com dels diccionaris de referència. Sovint, quan ho considera oportú, l'autor fa també referència a fonts orals, a la variació diatòpica i a altres llengües romàniques. Si bé l'etimologia no és l'objectiu prioritari d'aquest diccionari, tot i amb això no hi falten informacions sobre els mecanismes i els procediments de creació lèxica i sobre l'etimologia, sobretot quan aquesta informació completa, complementa, matisa o corregeix les dades dels diccionaris històrics.

En definitiva, el *Diccionari de Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* és molt més que el recull del vocabulari idiolectal d'un autor, ja que ens il·lustra sobre l'estat del lèxic, i de la cultura que s'hi vincula, a la València dels segles XVIII i XIX, i aconsegueix compatibilitzar, de forma amena i ins-

tructiva, les informacions de caràcter diacrònic i descriptiu de l'obra amb suggeriments de cara a una possible vehiculació d'aquell ric cabal lèxic a la llengua actual. Som, per tant, davant d'una obra sòlida, fruit d'un esperit pacient i minuciós, feta amb rigor científic i amb voluntat de servei a la nostra comunitat lingüística.

Antoni Ferrando Francés
Universitat de València

Hermandad et confrayria in honore de sancte marie de transfixio. Estatutos de la Cofradía de la Transfixión de Zaragoza (1311-1508), edición de Antonio CORTIJO OCAÑA, Larumbe 29. «Clásicos Aragoneses», 29, Zaragoza. 2004. PP.: IX-CLXXXV, 1-171.

El present llibre és la contribució de l'autor als diversos treballs sobre confraries i germandats religioses a Europa que s'han desenvolupat en las darreres dècades. L'obra és un estudi sobre les confraries espanyoles i l'edició del manuscrit que va arribar a la Bancroft Library de la Universitat de Califòrnia que conté varies redaccions dels estatuts de la Confraria in Honore de Sanctae Marie de Transfixio datats entre 1311 i 1508. Juntament amb aquest treball es presenta també l'edició inèdita i traducció a l'espanyol del *Cedrus* de Boncompagno da Signa en el qual es donen unes indicacions de com s'han de redactar els estatuts, entre aquestes s'inclouen les relacionades amb les confraries i les germandats.

L'obra comença amb una extensa i interessant introducció (pp.IX-CLXXII) dividida en set capítols en els quals es tracten diferents temes vinculats amb l'organització i funcionament de les confraries.

Els dos primers capítols d'aquesta introducció desenvolupen el tema sobre les funcions i organització de les Confraries en general. Des d'aquesta visió més global es passa a una vessant més específica i, l'autor centra la temàtica del seu treball en les Confraries espanyoles, en les de la Corona d'Aragó, en les de Saragossa, i finalment, en la Confraria de la Transfixió de Santa Maria.

Segons el professor Cortijo, les confraries i germandats van ser un fenomen molt característic dels segles XIII i XIV i la seva aparició cal relacionar-la amb el desenvolupament urbà. També són representatives de la pietat laica.

Són institucions de dret públic amb personalitat jurídica amb certa independència davant les autoritats. L'orgue jurídico-administratiu de major importància de la confraria és el capítol (Junta per a l'elecció dels prelats) que es reunia el dia de la festa del sant patró.

Les confraries estaven dirigides per un governador, dos mestres de novicis, quatre visitadors de malalts, quatre distribuïdors de caritat, dos ministres, un pro-